

Archeologický výskum zvolenského komitátneho hradu

(Výsledky po druhej výskumnej sezóne)

VÁCLAV HANULIAK

Mesto Zvolen spolu s Trnavou, Krupinou a Banskou Štiavnicou patrilo k popredným mestám v Hornom Uhorsku, ktoré už v počiatkoch stredoveku sa dostali na najvyšší piedestál novovznikajúcej hierarchie sídlíštných útvarov. V tomto roku Zvolen oslavuje 750. výročie potvrdenia kráľovských výsad, ktoré mestu udelil Belo IV. už roku 1239 (Marsina 1989).

Poloha mesta a tiež komitátneho, neskôr župného hradu a jeho okolia nebola predmetom náhody, ale cieľavedomého výberu. Dôležitú úlohu v tomto zohrávala kontinuita staršieho slovanského osídlenia a výhodná strategicko-geografická poloha. Tieto okolnosti predurčovali Zvolen za budúce organizačno-správne i vojenské centrum v rozvíjajúcom sa kolonizačnom procese. Dokladom toho sú početné, no najmä významné lokality a pamiatky, ktoré sa snažíme prezentovať, no v mnohých prípadoch už len zachrániť nepatrné, pritom značne ohrozené i ohrozujúce torza, ako pamätníky stredovekej architektúry.

Pri tohoročnom významnom jubileu mesta bolo možné organizačne, no najmä finančne zabezpečiť pokračovanie záchranného predstihového archeologického výskumu na lokalite Starý Zvolen, pre širšiu verejnosť známu ako Pustý hrad. Starý Zvolen v katastri dnešného extravilánu mesta má charakter archeologicko-architektonickej lokality, ktorá od roku 1963 je zapísaná v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky pod číslom Ss 1131. Mladší, zaužívanější názov Starého Zvolena je Pustý hrad. Tento názov sa začal oficiálne objavovať až na komasačných mapách v 2. polovici 19. storočia. Do tejto doby sa používal názov Starý Zvolen (Altsohl, Vetero Zolium). Tento názov potvrdzuje aj pomenovanie poddanskej osady Podzvolen, v maďarskom prepise Zolyom Varallya, ktorá sa nachádzala v juhovýchodnej časti zvolenského podhradia. Osadu tvorili domy želiarov a panských remeslníkov. Okrem obytnej zástavby nachádzal sa tu pivovar, majer, mlyn a mýtna stanica. Po roku 1850 osada stratila svoj názov, pretože splynula s terajším Zvolenom. V súčasnosti táto časť mesta sa volá Balkán alebo Unionka, podia továrne na plech Union, ktorá bola založená roku 1871 (Zrebený 1976).

Starý Zvolen napriek extrémnej polohe vzhľadom k dnešnému Zvolenu (prevýšenie dosahuje 270 m) bol v stredoveku pomerne husto osídlený. Zastavaná plocha sa nachádza na rozlohe 12 až 13 ha, z toho chránená časť obvodovou hradbou tzv. veľkého opevnenia tvorí 7,6 ha. Hrúbka obvodovej hradby veľkého opevnenia sa pohybuje od 180 do 210 cm. V exponovanej časti lokality v priestoroch „veľkej brány“, ktorú dotvára vstupná, prechodná veža, bolo zistené, že obvodová hradba bola osadená na kamenozemnom vale, ktorého datovanie zostáva úlohou pre budúce výskumné sezóny.

V rámci veľkého opevnenia bolo zistených 6 evidentných prelúk — vstupov, resp. prechodov. Rozpätie, šírka prechodov nie je rovnaká. Pohybuje sa

od 140 cm, v prípade „veľkej brány“ až do 270 cm. Opevnenú plochu predstavujú dve polohy navzájom prepojené spojovacou hradbou, ktorá sčasti využíva i hrebeň skalného brala. Úlohou spojovacej hradby v dĺžke 190 m bolo primäť prichádzajúcich východnou prístupovou cestou vstupovať do areálu iba v jednom stráženom mieste, ktorým bola brána. Obe krajné ukončenia spojovacej hradby nepredstavujú obranné priekopy ako to interpretovala Ing. Menclová, ale v oboch prípadoch sú to miesta, kde vyúsťuje príjazdová komunikácia, kde mení smer a istým spôsobom naviguje do najbližšej brány.

Časovo paralelnou komunikáciou na Starý Zvolen sa javí južná prístupová cesta, ktorá viedla k veľkej bráne vonkajšieho opevnenia datovaného do 1. tretiny 13. storočia. Pozdĺžna vnútorná komunikácia v hornej polohe Starého Zvolena prechádza celým areálom okrem severného cípu, ktorý od 2. polovice 13. storočia predstavoval župný hrad so svojim samostatným opevnením — obvodovou hradbou, obrannou priekopou, samostatnou vstupnou bránou a vlčou jamou.

Ťažiskom prác tohoročnej pamiatkovej akcie boli stavebno-konzervačné a statické úpravy na vstupnej veži, ktorá bola predmetom výskumu minulý rok. Vstupná veža má evidentné dve stavebné etapy. Prvú stavebnú etapu tvorila iba jednoduchá brána s opornými piliermi, ktoré boli súčasťou opevnenia, najpravdepodobnejšie využívané vo funkcii rozšírenej ochodze. Ďalšie dve podlažia obvodovej hradby boli dobudované v rámci výstavby vstupnej veže, ktorá uzatvárala druhú stavebnú etapu (Hanuliak 1993). Torzo 4-podlažnej veže pri záchranných prácach bolo stavebne upravené tak, aby exponované časti originálu vystavené poveternostným vplyvom boli prekryté krycou časťou nadstavovaného muriva. Zväčšujúce sa kaverny pri vstupných otvoroch boli vyplnené domurovaním tak, aby boli eliminované narastajúce statické poruchy. Vstupné otvory, ktoré boli už bez charakteristických ostení, sa dopĺňovali na predpokladanú šírku a výšku podia fragmentov zistených špalet. Oba preklady nad vstupmi sú priznávané ako novotvar v betónovej hmote (obr. 1).

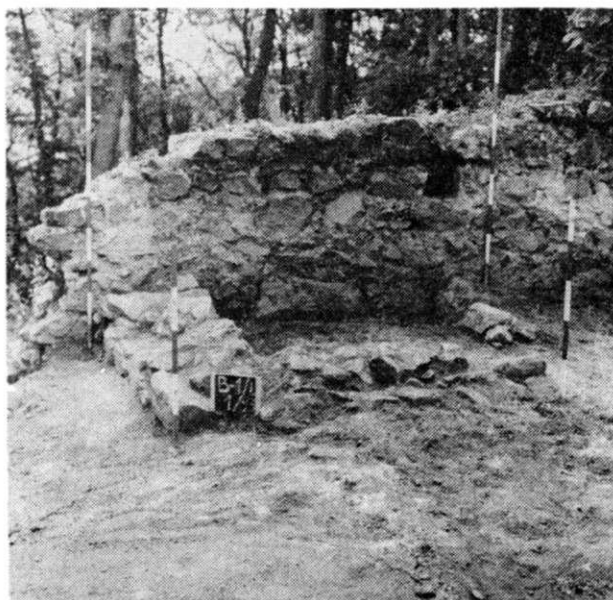
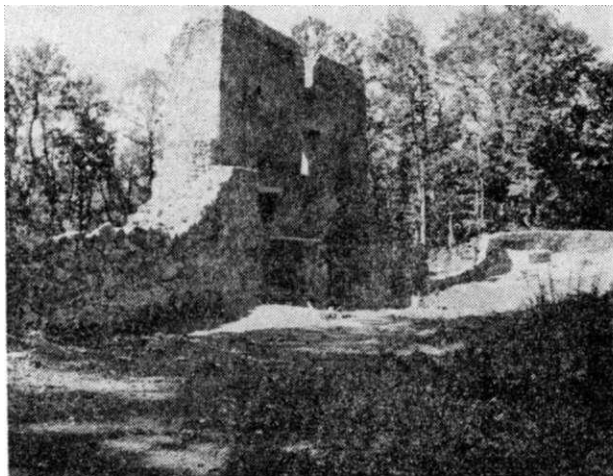
Archeologický výskum v tejto sezóne sa sústreďoval spravidla na tri objekty:

- na obvodovú hradbu veľkého opevnenia zo začiatku 13. storočia,
- na obytnú vežu komitátneho hradu,
- na obrannú priekopu, ktorá bola súčasťou vonkajšieho opevnenia komitátneho hradu.

Výskum obvodovej hradby je súčasťou následných stavebno-konzervačných úprav, ktoré pre návštevníka veľmi názorne dotvárajú plošný rozsah pamiatky. Vzhľadom na značnú dĺžku obvodových hradieb, ktorá sa pohybuje okolo troch km, projekt počíta so stavebno-konzervačnou úpravou iba určitých úsekov z celkového obvodu. V ostatných úsekoch sa plánuje iba s pasívnou ochranou tým, že sa odstraňuje náletová vegetácia z korún hradieb. Koreňový systém náletovej vegetácie je značne agresívny, rozrušuje a ničí aj tie posledné zvyšky historickej architektúry na tejto lokalite. Pre pamiatkárov, ktorí pracujú pri záchrane kultúrnej pamiatky, je nepochopiteľné, že sa pri riešení tohto problému dostávajú do stretu záujmov so štátnou správou pre životné prostredie.

Západne od vstupnej brány, pri dočisťovaní vnútornej hrany obvodovej hradby už v minulom roku sa jasne črtala vrstva, ktorú bolo možné charakterizovať ako vyrovnávanie terénu, resp. spevnenie prízemnej časti ochodze. S podobnou analógiou sme sa stretli necelých 40 km od tohto miesta. Po celkovom odkrytí bolo jednoznačné, že ide o malý prístavok k obvodovej hradbe

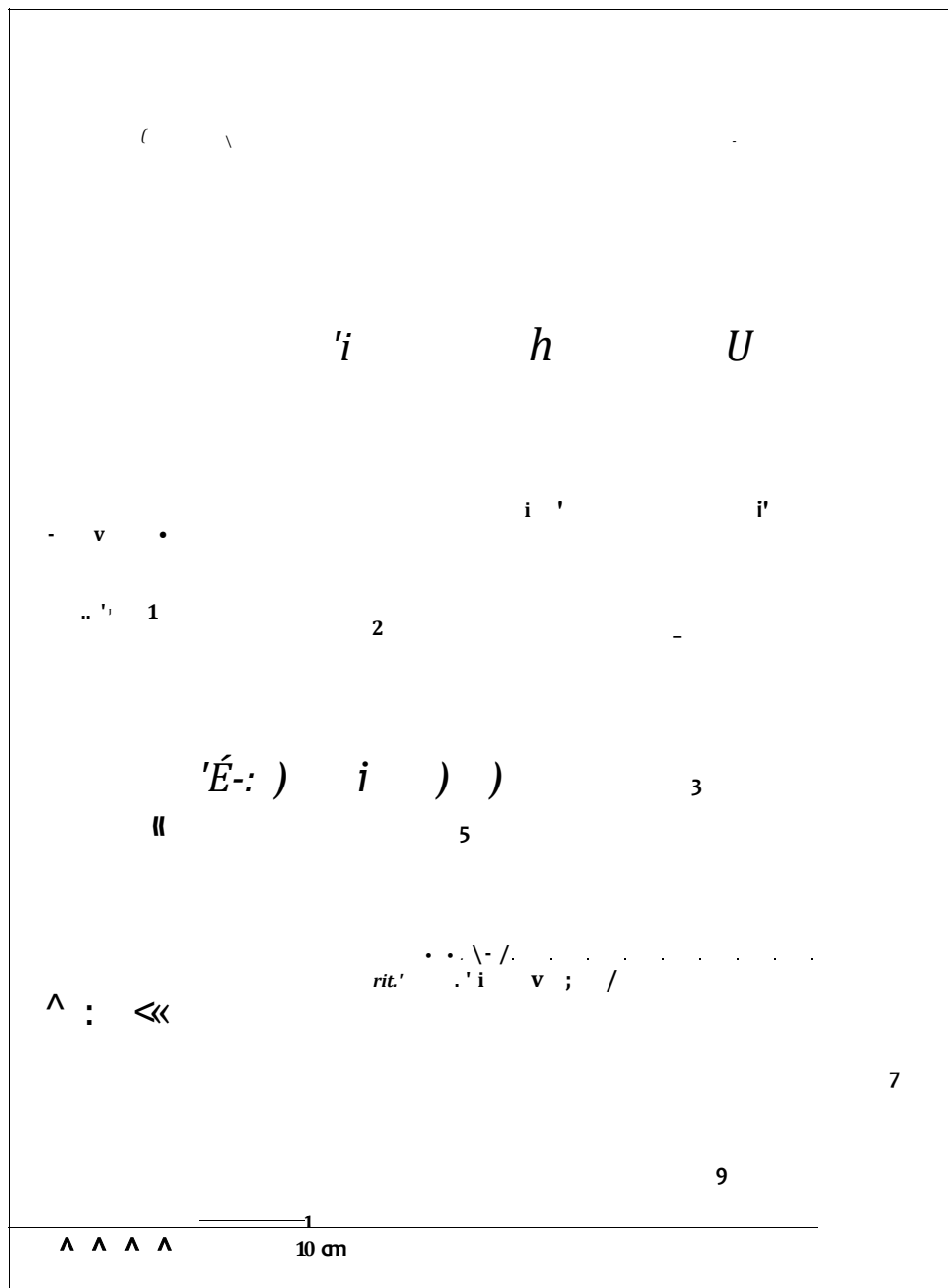
Obr. 1. Starý Zvolen, pohľad od SV na vstupnú vež po preskamaní a stavebno konzervačných úpravách, foto: V. Hanulák.

Obr. 2. Starý Zvolen, pohľad od SV na zvyšky základov prístavku (strážnice) k obvodovej hradbe. Foto: V. Hanulák.

s rozmermi 260X220 cm. Hrubka muriva sa pohybovala od 50 do 55 cm (obr. 2]. V zásype interiérové] časti malého prístavku boli zistené keramické fragmenty a ostroha datovaná na koniec 14. a 1. polovicu 15. storočia (obr. 3:7).

Najväčšiu pozornosť v tomto roku sme sústredili na odkryv architektúry predpokladaného komitátneho hradu z 2. polovice 12. a začiatku 13. storočia.

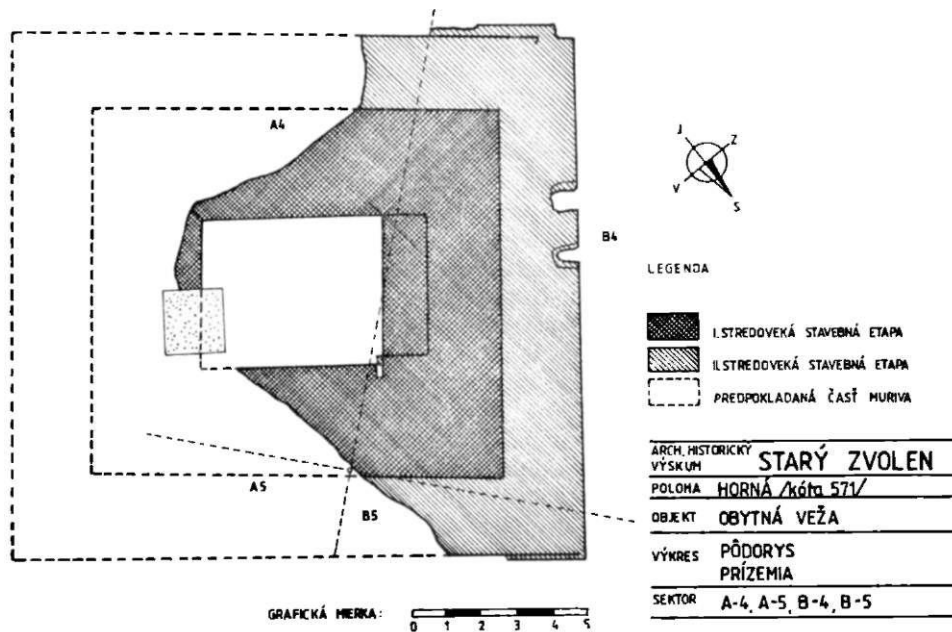
obr. 3. starý Zvolen, čas! mlilitirf liskaných počas výsknmu v sezóně 1993. Kreslila: v. Hannllaková.

Prvé zistené sondy v okrajových častiach boli negatívne, preto sme pristúpili k plošnému odkryvu najvyššie položenej časti lokality (kóta 571 m n. m.), v ktorej Ing. Menclová už roku 1954 zakreslila pôdorys veže, interpretovanej ako najstarší zvolenský hrad so samostatným opevnením a predhradím (Menclová 1954).

V súčasnosti v tejto polohe nebolo možné určiť, resp. interpretovať poznatky starších hradológov, nakoľko táto časť polohy (po havárii sovietskeho vojenského lietadla roku 1968) bola značne premodelovaná zemnými úpravami a stavbou svetelnej signalizačnej veže. Napriek tomu, že odkryv tejto architektúry začal v júni t. r. a trvá nepretržite dodnes, podarilo sa odkryť približne iba jednu tretinu z celej stavby. Po premiestnení viac ako 150 m³ stavebnej suty začali sa objavovať prvé a zároveň v tejto časti aj posledné kontúry neporušeného základového muriva obytnej veže. V súčasnosti môžeme uviesť už prvé údaje o tejto významnej ranostredovekej architektúre. Západná strana základu veže dosahuje dĺžku 15 m, celková hrúbka základového muriva má 540 cm. Pri detailnom preskúmaní sa zistilo, že obytná veža má dve stavebné etapy. Západná strana staršej veže ukrytá v jadre hmoty má dĺžku 10 m, pričom hrúbka muriva dosahuje 320 cm. Obidva pôdorysy veží majú kvádrovú (obdĺžnikovú) dispozíciu «— staršia stavba veže s rozmermi 11,7X10 m, mladšia 16,2X15 m. Druhá etapa veže, resp. jej mladšia podoba, vznikla jednoduchým oplášťovaním staršej veže, ktoré konštantne dosahuje hrúbku 220 cm. Táto mladšia prestavba obytnej veže pravdepodobne súvisí s jej celkovým zvýšením o dve až tri podlažia. Z toho dôvodu zosilnenie veže oplášťovaním malo úlohu staticky zabezpečovať zvýšenie podlažnosti a taktiež zväčšiť i vnútornú svetlosť interiérových priestorov veže v jej horných podlažiach. Severozápadná časť základového muriva v interiéri obytnej veže je tvorená dvoma hranami, medzi ktorými je rozpätie 125 cm. Obdobná stavebná dispozícia (v redukovanej podobe) bola odkrytá tiež na vnútornej severovýchodnej hrane veže, v tesnej blízkosti severného vnútorného nárožia. S touto stavebnou dispozíciou súvisí i kapsový otvor po drevenom tráme (s evidentnými otlakami po dreve) s rozmermi 20X10 cm, umiestnený v severnom nároží. Horizontálny otvor po tráme siahal 60 cm kolmo do hrúbky základového muriva veže. Uvedená stavebná dispozícia oboch ostení nie je dokladom časovej disproporcie stavby, ale iba jej konštrukčným prvkom pri zabudovaní dreveného schodišťa už v staršej veži. Pre tento variant vertikálnej interiérovej komunikácie v obytnej veži sa prihovárajú i negatívy otvorov na vonkajšej severozápadnej hrane základu, najpravdepodobnejšie pre účely exteriérového vstupu do horného podlažia obytnej veže (obr. 4).

Sprievodný archeologický materiál bol veľmi chudobný v porovnaní s odkryvom častí nádvorja v blízkosti hradieb, kde rôznorodosť nálezov je bohatá, hlavne zastúpením keramiky. V prípade obytnej veže je to iba 12 keramických fragmentov z porušených vrstiev bez možnosti stratigrafie. Táto nálezová situácia do hĺbky 330 cm je dôkazom toho, že v rokoch 1894 až 1912 gymnaziálny profesor Kórnyôki po vstupnej veži v časti veľkého opevnenia odkrýval i dominantný objekt na Starom Zvolene. Zisťovacia Kórnyôkiho sonda je v teréne dodnes viditeľná. Bola situovaná tak, že jej šírka prešla celý interiér obytnej veže, zároveň odkryla náprotivné hrúbky základov. Pri odkrývaní veže Kórnyôki postupoval až do hĺbky 290 cm, kde narazil na veľké bloky padnutých múrov, ktoré zamedzili ďalšiemu postupu pri odkrývaní. Z toho dôvodu vrstvu od hĺbky 290 cm môžeme považovať za pôvodnú (primárnu) z obdobia funkčného zániku veže. Doložený keramický materiál nám časovo ohraničuje spodnú zásypovú vrstvu do obdobia 15. storočia.

Tretím skúmaným objektom na lokalite bola obranná priekopa komitátneho zvolenského hradu. Priekopa vytvárala predel medzi hradom a predhradím, ktoré tiež nesie stopy po sekundárnej modelácii s reliktnami opevnenia a obrannej priekopy. Konfigurácia terénu už pred výskumom jednoznačne poukazovala, že skúmaný objekt predstavuje obrannú priekopu. Priekopa bola zasekaná do skalnatého podložia. Stredom priekopy bolo pravdepodobne vedené premostenie, ktorého stopy nachádzame vo forme negatívov vysekaných v skalnom podloží. Tieto negatívy majú kruhový tvar a v nich boli osadené stredové stojky premostenia. Z pôvodného hrotitého profilu obrannej priekopy sa zachovala sotva 1/8 z celkovej plochy. Celá priekopa po zániku obytnej veže stratila svoj pôvodný význam a stala sa exploatačným miestom, malým privátnym kameňolomom, čoho dôkazom sú veľké poloopracované kvádre nachádzané in situ. Tiež premodelované dno obrannej priekopy názorne dokumentuje systematické a pravidelné vysekanie obnaženého skalného masívu. Sprievodný archeologický materiál bol veľmi bohatý, rôznorodý, časové ohraničený od 12. do 17. storočia. Z hľadiska stratigrafie sú použiteľné iba vrchné zásypové vrstvy, v ktorých bolo početné zastúpenie keramických fragmentov, no najmä militáriá, datujúce vrchnú zásypovú vrstvu obrannej priekopy do konca 16. až začiatku 17. storočia (obr. 3:3, 6). S týmto materiálom korešponduje historická listina — písomná zmluva zo dňa 27. januára 1598 o podmienkach udržania poriadku medzi občanmi Zvolena a Valónmi (vojenskými žoldniermi) a tiež kráľovskou jazdou umiestnenými na Starom Zvolene. V tomto období Starý Zvolen už nemá svoj pôvodný civilný obytný charakter, plnil už len vojenskú úlohu v čase tureckej expanzie. Dokladom toho je i Willenbergova veduta z roku 1599, na ktorej názorne obrazom i slovom zachytáva dôležité strategické body (Skruzný 1988). Na „opustenom“ Starom Zvolene schematicky načrtáva siluetu vartovky (strážnej veže), ktorá podobne ako na Vígláši

Obr. 4. Starý Zvolen, odkrytá a zameraná časť základov obytnej veže komitátneho hradu.

bola postavená až v poslednom decéniu 16. storočia. V tom čase končí posledná kapitola histórie jednej z najvýznamnejších včasnostredovekých lokalít na strednom Slovensku.

Literatúra

- HANULIAK, V.: Historicko-archeologický výskum Pustého hradu vo Zvolene. *Archaeologia historica* 18, 1993. str. 161—166.
- MIARSINA, R.: K najstarším dejinám Zvolena. *Historický časopis*, roč. 37, 1989, str. 793—805.
- MENCLOVÁ, D.: Hrad Zvolen. Bratislava 1954.
- SKRUZNÍ, L.: Wilenbergův strahovský skicár z roku 1602 jako významný pramen poznání vzhledu a uspořádání staveb ve městech, na předměstích a v podhradích vrcholného středověku. *Archaeologia historica* 13, 1988, str. 145—154.
- ZREBENÝ, A.: Zo starších dejín Zvolena. *Vlastivedný časopis*, roč. XXV, 1976, str. 114—120.

Zusammenfassung

Archäologische Erforschung der Zvolener Komitatsburg (Ergebnisse der zweiten Erforschungssaison)

In der Saison 1993 setzte die zuvorkommende archäologische Rettungserforschung des Kulturdenkmals Pustý hrad (dt. „wilde Burg“), was die jüngere Benennung der ursprünglichen historischen Lokalität Starý Zvolen (Alt-Zvolen) ist, weiter fort. Die Forschungen konzentrierten sich auf drei Objekte dieses großen Komplexes, dessen befestigte Fläche 76 ha erreicht.

1. Fortsetzung des Abbaus der ausgewählten Teile der Umfangsschanze der großen Befestigung
2. Abdecken der Fundamente des Wohnturms der Komitatsburg
3. Abdecken des nordöstlichen Teiles des Verteidigungsgrabens, der einen Bestandteil der Außenbefestigung der Komitatsburg bildet.

Beim Abdecken der Umfangsschanze der großen Befestigung wurde ein kleiner Zubau festgestellt, der die Umfangsschanze wahrscheinlich als Wachobjekt von Ausmaßen 260X220 cm ausnützte. In der Aufschüttung des Interieurs auf dem Niveau des tönernen Bodens wurden keramische Fragmente und ein Sporn mit sternförmigen Rädchen gefunden, die ins Ende des 14. bis in die erste Hälfte des 15. Jh. datiert werden.

Das größte Interesse fesselte in der diesjährigen Saison die Erforschung des Wohnturmes der Komitatsburg. Dieses Objekt identifiziert Dipl. Ing. Menclová als die ursprüngliche Zvolener Burg, die sie ins 12. Jh. datiert. Die festgestellte Fundsituation gibt vom stratigraphischen Gesichtspunkt keine Möglichkeit, es genauer zu datieren, obwohl das untersuchte Objekt bereits im vergangenen Jahrhundert den Gegenstand des Interesses der ungarischen Archäologen bildete. Strengere Kriterien kann man nur im Falle des Turminterieurs ab der Tiefe —290 cm anlegen. Die Schicht ab der Tiefe —290 cm ist für primär zu halten, resp. man kann sie auf Grund der keramischen Fragmente in die Zeit des Niedergangs des Wohnturmes, d. h. ungefähr ins 15. Jh. datieren. Die Forschungen zeigten, daß der Wohnturm zwei Bauetappen durchgemacht hatte. Die Grundrißdisposition des älteren Turmes war 117X10 m. Seine zweite Bauetappe, resp. seine jüngere Gestalt, entstand durch einfache Ummantelung des älteren Turmes, die konstant eine Stärke von 220 cm erreicht. Der Gesamtgrundriß des Turmes (einschl. des jüngeren Umbaus) hat 16,2X15 m.

Das dritte erforschte Objekt in dieser Lokalität stellte in dieser Saison der Verteidigungsgraben der Komitatsburg dar. Der Graben wurde in den Felsuntergrund eingehauen. Mitten durch den Graben wurde wahrscheinlich eine Überbrückung geführt, deren Spuren in Form von in den Felsuntergrund eingehauenen Negativen zu finden sind. Der ganze Graben (den Mittelteil ausgenommen) verlor nach dem Untergang des Wohnturmes seine ursprüngliche Bedeutung, weil er zur Exploitationsstätte für Bausteinengewinnung wurde. Das begleitende archäologische Material war sehr reich ungleichartig zeitlich vom 12. bis 17. Jh. abgegrenzt.

Nach der Beendigung der archäologischen Erforschung der untersuchten Objekte werden baukonservierende und statische Herrichtungen im Rahmen der Exteriorexposition durchgeführt werden.

Abbildungen:

1. Alt-Zvolen, Ansicht des Eintrittsturms vom NO nach der Überprüfung und den baukonservierenden Herrichtungen. Foto: V. Hanuliak.
2. Alt-Zvolen, Ansicht der Überreste der Fundamente des kleinen Zubaus (Wachstube) zur Umfangsschanze vom NO. Foto: V. Hanuliak.
3. Alt-Zvolen, ein Teil der während der Erforschungen in der Saison 1993 gewonnenen Militarien. Zeichnung: V. Hanullaková.
4. Alt-Zvolen, der abgedeckte und vermessene Teil der Fundamente des Wohnturms der Komitatburg.